

De notitie over Erasmus

Jan Willem Klein, vertaling Rijklof Hofman

In handschrift 924 van de librije-collectie van het Streekarchief Midden-Holland bevindt zich, op fol. 36r-39r (moderne foliëring), een notitie over Erasmus. Het handschrift, dat dateert uit de jaren tachtig of negentig van de zestiende eeuw, is geschreven door een van de monniken van het klooster Stein, hetzelfde klooster waar Erasmus ingetreden was.¹ Het eerste gedeelte van dit handschrift wordt ingenomen door excerpten uit Cornelius Loos' *De illustribus scriptoribus huius temporis* (over de illustere schrijvers van deze tijd), een boek dat in 1581 in druk verschenen was. Eén van die illustere schrijvers was Erasmus, en ook van hem staat er een biografietje in. De monnik van Stein,² die het handschrift heeft samengesteld, was het bepaald niet eens met wat Cornelius Loos over Erasmus te melden had. Daarom heeft hij er zijn eigen opmerkingen achter gezet. De notitie wordt hier voor het eerst in Nederlandse vertaling uitgegeven. M.A.G. Vorstman heeft de Latijnse tekst (niet geheel zonder fouten) al eens in 1845 gepubliceerd.³ De Latijnse tekst geven we hier opnieuw uit; de vertaling is van de hand van Rijklof Hofman, wiens verdere gegevens onder de vertaling te vinden zijn. Het betreft hier geen strikte woord voor woord-vertaling, maar zij is enigszins vlot leesbaar gemaakt; de essentie is echter behouden.

De 'Notitie over Erasmus' heeft al heel wat pennen losgemaakt, vooral in het debat over de geboorteplaats van de humanist. Wat staat er nu echt in over Erasmus en diens geboorteplaats? Wat heeft de verontwaardiging van de onbekende kloosterling van Stein opgewekt? Loos heeft blijkbaar in de eerste plaats beweerd, dat Erasmus min of meer op eigen houtje het klooster verlaten heeft, zonder toestemming te vragen aan de kerkelijke autoriteiten. De kloosterling van Stein ontkent dit ten stelligste, en verwijst naar brieven, waarin wordt aangetoond dat Erasmus wél de juiste weg heeft bewandeld door dispensatie te vragen.

Dan komt in de notitie de geboorteplaats van Erasmus ter sprake. De kloosterling uit Stein doet verwijtend over de smalende toon van Loos, waarop hij streekgenoten aanhaalt die beweren dat de vader een pastoor was en dat Erasmus in Gouda geboren zou zijn: '*Ceterum si avorum traditioni in istis partibus fides habenda, parente vicinae civitatis Goudanae paracho natus est*'. Deze cruciale zin is in het Latijn voor tweeërlei uitleg vatbaar. Het gaat voornamelijk om het laatste gedeelte: '*... parente vicinae civitatis Goudanae paracho natus est*'. Dit kan zowel betekenen dat Erasmus '*... de zoon is van een vader die pastoor was in een stad in de buurt van Gouda*.' In dit geval zou dat Rotterdam geweest kunnen zijn. Maar het kan even goed - en dat past in de context eigenlijk beter - betekenen dat Erasmus '*... de zoon is van een vader die pastoor was in de daar in de buurt gelegen stad Gouda*.' Deze interpretatie (de in de buurt gelegen stad Gouda) past veel beter in het vervolg van de tekst. Want dan komt de kloosterling van Stein met het overgeleverde verhaal van Reynier Snoy. Volgens de notitie zou het Snoy 200 florijnen waard geweest zijn als Erasmus geschreven had dat hij uit Gouda (dus: Erasmus *Goudanus*) kwam, in plaats van uit Rotterdam (Erasmus *Roterodamus*), want hij (Snoy) wist zeker dat Erasmus in Gouda geboren was, maar in Rotterdam opgevoed.

Het vervolg van de notitie is in dit verband van geen verder belang. Snoy wordt nog verweten dat hij op latere leeftijd Erasmus afvallig geweest is; ten onrechte vindt de kloosterling van Stein. Ten slotte maakt de kloosterling van Stein Cornelius Loos nog verwijten omdat die in zijn boek onwaarheden verkondigd heeft over enkele andere rechtgeaarde katholieken.

Al met al is het niet veel. De hele notitie beslaat maar één A4tje, waarin de mededeling

over Erasmus' afkomst maar enkele regels omvat. In de volgende paragraaf zal ik op het belang ervan ingaan.

Het belang van de notitie

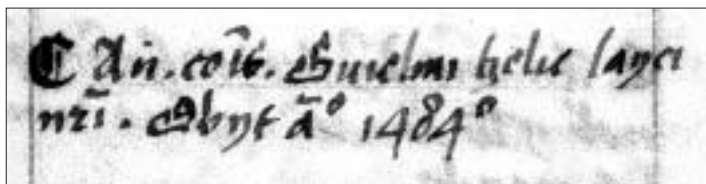
Wat is nu het belang van de notitie over Erasmus? In een andere bijdrage in deze bundel heb ik al betoogd, dat we niet te veel waarde moeten hechten aan de mededelingen over Erasmus' geboorteplaats in deze notitie.⁴ We zouden dit bericht kunnen zien als een politieke uitlating ('politiek' in de zin van 'tactisch'). We hebben gezien dat klooster Stein, ook toen het binnen de stadsmuren lag, een centrum van Erasmusiaans, Gouds humanisme geweest moet zijn.⁵ Binnen deze context past het om Erasmus in Gouda geboren te laten zijn. De omstandigheden in Gouda waren in de tijd dat de kloosterling deze aantekening opschrijft op religieus terrein behoorlijk instabiel. Hoewel de Goudse magistraat probeerde nog enigszins ruimdenkend te zijn (het rabiate anti-katholicisme kwam pas later, na de wetsverzetting van 1618-1619), was de katholieke geestelijkheid in feite onder curatele gesteld en monddood gemaakt. Voor een katholiek was het leven in die tijd niet makkelijk. Het benadrukken van de geboortegrond van Erasmus zal lucht geven hebben aan het geprangde gemoed van de kloosterling. In die sfeer heeft hij zijn notitie mogelijk geschreven. Tegelijkertijd moeten we er terdege van doordrongen zijn dat de notitie vooral voor eigen gebruik was. Het handschriftje bevat een verzameling uittreksels uit diverse boeken over (kerkelijke) auteurs en soortgelijke teksten. Dit type boekje, dat 'rapiarium' genoemd wordt, betrof altijd de persoonlijke keuze van de samensteller en was uitsluitend bedoeld voor privé-gebruik. Het was nauwelijks bestemd voor anderen en al zeker niet om in druk uitgegeven te worden. Misschien heeft het gecirculeerd in de zeer beperkte kring van ex-kloosterlingen van Stein, die nog in Gouda een verborgen leven leidde. Dus, de notitie over Erasmus was niet gericht aan de stedelijke overheid, of aan een breed publiek, maar zou wel eens bedoeld kunnen zijn als zelfbevestiging van een enkele katholiek in nood.

We moeten deze mededeling ook in haar context plaatsen. De mededeling luidt namelijk dat het Snoy 200 florijnen waard geweest was, als Erasmus geschreven had dat hij uit Gouda afkomstig was. Het betreft hier niet meer dan een overlevering, die waarschijnlijk maar in zeer beperkte kring bekend was, als die al niet verzonnen is door de kloosterling zelf. De anekdote is immers uit geen enkele andere bron bekend dan alleen uit dit privé-handschriftje uit de laatste decennia van de zestiende eeuw. In geen enkel ander geschrift over de afkomst van Erasmus worden Snoy's woorden aangehaald, noch een vergelijkbaar verhaal. Dat moet toch te denken geven. Het betreft naar mijn mening dan ook slechts een particuliere opmerking van iemand die Erasmus wil 'binnenhalen' of toe-eigenen, niet meer en niet minder.

Ter afsluiting nog het volgende. Onlangs is een artikel verschenen in *Ons Voorgeslacht*, waarin, door middel van genealogisch bronnenonderzoek, nader ingegaan wordt op de afkomst van Erasmus.⁶ De vader van Erasmus was een Rotterdammer, Gerard Helye genaamd.⁷ Deze zou in februari of maart 1484 overleden zijn.⁸ Maar nu dient zich een intrigerende vraag aan. In het *Necrologium* van het klooster Stein⁹ komt op fol. 139v (op 25 oktober) de volgende aantekening voor:

Anniversarius communis Guielmi Helie, layci nostri. Obijt anno 1484.

Dus: 'Gemeenschappelijke herdenking van Willem Helye, onze lekenbroeder. Overleden in het jaar 1484'. Dat wil zeggen dat er in klooster Stein een lekenbroeder geweest is, met de naam Willem Helye, die in 1484 overleden is.

Deze aantekening is pas rond 1575-1585 ingeschreven: het is de hand van prior Wouter Maas, die vrijwel het gehele necrologium ingevuld heeft. Het gaat

hier om het opvallende patroniem 'Helie', dat toch niet zo vaak voorkomt, inclusief de aspiratie (*Helias*, i.p.v. *Elias*).¹⁰ Het jaartal 1484 komt opvallend genoeg overeen met het sterfjaar van de vader van Erasmus. Het is nu speculeren: zou Guelmi een verschrijving kunnen zijn voor Gerardi? We kunnen dit eigenlijk uitsluiten: de vader van Erasmus zou in begin 1484 (januari - maart) overleden zijn.¹¹ Maar de inschrijving in het necrologium staat op 25 oktober. Was Guilmus dan een oom van Erasmus? Dat is mogelijk: de vader van Erasmus had nog acht broers, waarvan er slechts twee bij name bekend zijn.¹² Dat zou dan betekenen dat niet alleen de vader van Erasmus lekenbroeder was, maar ook nog een broer van hem. Het maakt dan ook begrijpelijker waarom Erasmus, eenmaal voor de kloosterkeuze gesteld, voor Stein gekozen heeft. Maar laten we dit gegeven niet mooier maken dan het is. Vooralsnog is het een toevallige naamsovereenkomst, die echter in de entourage van Erasmus de nieuwsgierigheid opwekt.

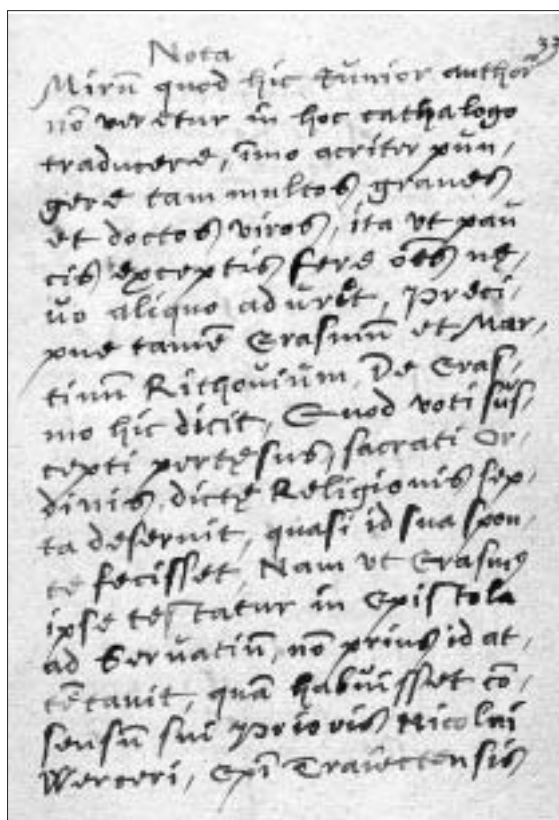
Dan volgen nu de tekst en de vertaling van de 'Notitie over Erasmus'.

*De Latijnse tekst luidt:*¹³

[36r]

Nota

Mirum quod hic junior author non veretur in hoc cathalogo traducere, immo acriter pungeret tam multos graves et doctos viros, ita ut paucis exceptis fere omnes naevo aliquo adurit, precipue tamen Erasmum et Martinum Rithovium. De Erasmo hic dicit quod voti suscepti pertaesus, sacrati ordinis dictae religionis septa deseruit, quasi id sua sponte fecisset. Nam ut Erasmus ipse testatur in *Epistola ad Servatium*, non prius id attentavit quam habuisset consensum sui prioris Nicolai Werteri, episcopi Traiectensis // [36v] Davidis a Burgundia, ac indultum ipsius Romani Pontificis Leonis decimi, ut patet etiam in *Epistola Lamberti Grunnij ad Erasmum*, ubi refert ipsi procurasse indultum sub nomine Florentii. Debuisset ergo addere id eum fecisse consensu superiorum suorum. Insuper tam abiecte refert eum prognatum ex parochio rusticano, inquires: 'Ceterum si avorum traditioni in istis partibus fides habenda, parente vicinae civitatis Goudanae parochio natus est'. Certius ego testimonium adducere possem, qui multo seni- // [37r] or hoc aut-

hore sum, quod multi fratrum nostrorum audivere ex ore Regneri Snoy, consulis et medici Goudani, quem hic tantopere laudat. Et revera laude dignus erat tum propter eruditionem cum propter experientiam artis suae, qui et ipse intimus amicus erat Erasmi et contemporaneus. Hic solitus erat dicere fratribus nostris, quibus sepius¹⁴ aderat in diebus minutionum quia medicus noster erat, dicens se maluisse pro ducentis florenis quod Erasmus scripsisset se Goudanum, quemadmodum scrip- // [37v] sit se Roterodamum. 'Nam revera, inquit ille, scio quod Goudae natus sit licet Roterodami educatus.' In fine autem huius vitae manifestat amarulentum suum animum quem gerebat erga Erasmus adducens testimonium ex indice prohibitorum librorum, ubi de Erasmi libris sic refertur: 'Cetera vero opera ipsius in quibus de religione tractat, tamdiu prohibita sint quamdiu a Facultate Theologica, Parisiensi vel Lovaniensi, expurgata non fuerint', addens de suo, quod nunquam futurum est. O prophetam mendacem, dicit nunquam futurum quod tamen fac- [38r] tum est. Nam mihi ipsi correctorium transmissum est ab Episcopo Harlemensi, ad corrigendum non solum Erasmi libros, sed etiam multorum aliorum doctorum virorum. Et hoc ipsum a facultate Lovaniensi acceperat.

Sic traducit Martinum Rithovium, in *Vita Martini Dorpii*, virum doctum et pium accusans eum, quasi se adiunxisset statibus inferioris Germanie ad Rebellionem, quod longe diversum erat. Nam quod liberius cum illis egit, idcirco fecit quod sperabat illos posse ad meliorem mentem sua liberalitate reducere. Illius enim captivitas testi- [38v] monium ferebat suae integritatis, in qua fere usque mortem detentus fuit.

Sic carpit Anthonium Perenottum cardinalem, primumque archiepiscopum Mechliniensem de festis aliquot et ieiunijs abrogatis, sic Franciscum Sonnum de novis episcopatibus erectis, sic alios multos de diversis naevis. Sed cogitare debebat hic novellus author quod summo probro vertitur historiographo, qui insincere tractat aliorum laudes aut encomia eorum imminuit, sicut summo laudi vertebatur Caio Julio Caesari quod tantopere elevare solebat Pompei ad- // [39r] versarij sui triumphos ac proprios. Haec de praepropero, et in circumspecto iudicio huius authoris.

De Nederlandse vertaling luidt:

Notitie

Het is verbazingwekkend dat deze toch vrij jonge auteur [= Cornelius Loos] er niet voor terugdeinst met zo veel vooraanstaande en geleerde heren in deze opsomming de spot te drijven en er zelfs verschrikkelijk de draak mee te steken. Hij gaat zo ver dat hij, een paar uitzonderingen daargelaten, op hen allemaal wel wat aan te merken heeft, en dan toch vooral op Erasmus en op Martinus Rithovius.¹⁵ Over Erasmus zegt hij dat die, eenmaal uitgekeken op de gelofte die hij had afgelegd, de bescherming van de gewijde kloosterregel van de genoemde orde liet voor wat die was, alsof hij dat zonder overleg had gedaan. Zoals evenwel Erasmus zelf aangeeft in zijn *Brief aan Servatius*,¹⁶ heeft hij dat niet eerder geprobeerd dan nadat hij er toestemming voor had gekregen van Nicolaus Werterus¹⁷, zijn prior, en van David van Bourgondië, de bisschop van Utrecht, en dan na een dispensatie van Paus Leo X zelf. Hetzelfde blijkt uit een *Brief van Lambertus Grunnius aan Erasmus*, waarin deze er melding van maakt dat hij voor hem [= Erasmus] dispensatie heeft verkregen uit naam van Florentius.¹⁸ Hij [= Cornelius Loos] had er dus aan moeten toevoegen dat Erasmus dit met toestemming van zijn superieuren gedaan heeft.

Bovendien vertelt hij zó suggestief dat Erasmus een kind van een dorpspastoor is, zeggend: 'Als je verder de verhalen van de oudere generatie in die streken moet geloven, dan is hij de zoon van een vader die pastoor is van een stad vlakbij Gouda'. Ikzelf zou

daar een nog zekerder bewijs van kunnen leveren, want ik ben veel ouder dan deze auteur. Veel van onze broeders hebben het gehoord uit de mond van Reynier Snoy, bestuurder en arts te Gouda, die hij [= de jonge auteur] zo uitbundig prijst. En deze verdiende inderdaad die lof, zowel vanwege zijn eruditie als vanwege zijn expertise op zijn vakgebied. Hij was een tijdgenoot en zeer goede vriend van Erasmus. Tegen onze broeders, bij wie hij zeer vaak op bezoek was op dagen dat er aderlating plaatsvond, omdat hij nu eenmaal onze arts was, zei hij steevast dat hij voor een bedrag van 200 florijnen liever gehad had dat Erasmus geschreven had dat hij uit Gouda kwam, zoals hij (in feite) schreef dat hij uit Rotterdam kwam. 'Want', zei hij, 'ik weet inderdaad zeker dat hij in Gouda geboren is, al is hij wel in Rotterdam opgevoed'. Tegen het eind van zijn leven evenwel gaf hij blijk van een zeer slechte opinie die hij er over Erasmus op na hield. Hij haalde daarvoor bewijs aan uit de index van verboden boeken, waar over de boeken van Erasmus aldus geoordeeld wordt: 'Maar diens overige werken, waarin hij over het geloof handelt, moeten net zo lang verboden blijven als ze niet gekuist zijn door de Faculteit der Theologie van Parijs of Leuven'¹⁹ Uit eigen beweging voegde hij daar aan toe dat dat nooit zal gebeuren. Wat een valse profetie, hij zegt dat dat nooit zal gebeuren, terwijl het toch al wel gebeurd is! Want mijzelf is door de bisschop van Haarlem een correctievoorstel toegezonden, niet alleen om de boeken van Erasmus te verbeteren, maar ook die van vele andere geleerde heren. En hij had dat voorstel uitgerekend van de Faculteit in Leuven ontvangen.

Zo drijft hij [= Cornelius Loos], in zijn *Levensbeschrijving van Martinus Dorpius*,²⁰ ook de spot met Martinus Rithovius, een geleerd en orthodox man.²¹ Hij beschuldigt hem ervan dat hij zich zou hebben aangesloten bij de Staten van Neder-Duitsland (= Holland?) om aan de opstand deel te nemen, terwijl het toch geheel anders was. Want dat hij zich nogal welwillend tegenover hen opstelde, dat deed hij daarom omdat hij hoopte dat hij hen door zijn welwillendheid tot een beter standpunt zou kunnen terugbrengen. Zijn gevangenschap, die bijna tot zijn dood geduurd heeft, diende toch wel als bewijs van zijn integere opstelling.

Zo richt hij zijn pijlen op Kardinaal Antonius Perenottus, de eerste Aartsbisschop van Mechelen,²² vanwege het feit dat die heel wat feesten en vastenperiodes heeft afgeschaft, zo ook op Franciscus Sonnius, vanwege het feit dat die nieuwe bisdommen heeft ingesteld, zo ook op vele anderen vanwege allerlei minpuntjes.²³

Maar dit nieuwe schrijvertje moest maar eens bedenken dat het een geschiedschrijver als een zeer ernstig verwijt wordt aangerekend als hij niet oprecht omgaat met lof voor anderen of afbreuk doet aan lofzangen op hen. Zo werd het immers ooit Gaius Julius Caesar als zeer grote lof aangerekend dat hij de triomftochten van zijn tegenstander Pompeius evenzeer wist te prijzen als die van hemzelf. Dit nu in alle haast maar met een omzichtig oordeel over deze schrijver.

Vertaling dr. Rijcklof Hofman (Project Moderne Devotie, Titus Brandsma Instituut Erasmusplein 1 NL 6525 HT Nijmegen 024-3611836).

Jan Willem Klein (1951) is Neerlandicus, codicoloog en paleograaf. Hij heeft veel boekhistorische publicaties op zijn naam staan en is medeoprichter van de Stichting Vrienden van Archief en librije. Jan Willem Klein is werkzaam bij het Streekarchief Midden-Holland.

Noten

1 Zie verder over dit handschrift J.W.E. Klein, 'Nieuw licht op de Erasmiana-handschriften 1323 en 1324 in de librije-collectie van het Goudse gemeente-archief', *De Schatkamer* 1 (1986/87) 2-6; en J.W.E. Klein, 'New light on the Gouda Erasmiana manuscripts', *Quaerendo* 18 (1988) 87-95.

2 Ik heb het in dit stuk over de 'monnik' of de 'kloosterling' van Stein, ondanks dat het klooster Stein met

- de overgang naar de prins, in 1572, *de jure* is opgehouden te bestaan. Overigens is onbekend wie de monnik was die het handschrift heeft samengesteld.
- 3 'De geboorteplaats van Erasmus', *Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, 15 (1845) 233-240, met name 236-238.
  - 4 J.W.E. Klein, "Eerder dan geleerdheid maakt onwetendheid de mensen onbeschaamd". *Erasmiana* in de librije' in dit nummer.
  - 5 J.W.E. Klein, art.cit. (zie noot 11).
  - 6 B. de Keijzer, "Erasmus ook van ons!": Erasmus van Rotterdam (1469-1536)', *Ons Voorgeslacht*, no. 579 (mei 2006) 253-264.
  - 7 Zie ook mijn 'Erasmus en Gouda', *De Schatkamer* 19 (2005) 50-55, met name 50-51.
  - 8 B. de Keijzer, art.cit. (zie noot 6), 256-257.
  - 9 Een *necrologium* is een als kalender ingericht boek waarin de overleden kloosterlingen en weldoeners van een kloostergemeenschap aangetekend staan, eventueel met de giften die zij gegeven hebben. Het *necrologium* van Stein bevindt zich in hs. 932 van de librije-collectie van het Streekarchief Midden-Holland. Helaas is het *necrologium* incompleet, zodat eventuele andere intrigerende inschrijvingen verloren gegaan kunnen zijn. Zie ook de bijdrage van Goudriaan over het *necrologium* in deze uitgave.
  - 10 Zou Erasmus daarom aanvankelijk zijn naam geaspireerd hebben tot Herasmus?
  - 11 B. de Keijzer, art.cit. (zie noot 6) 256-257.
  - 12 B. de Keijzer, art.cit. (zie noot 6) 261.
  - 13 De foliëring verwijst naar de moderne, met potlood aangebrachte, nummering; de oorspronkelijke foliëring wijkt af.
  - 14 Hs. heeft *sepiseme*.
  - 15 Martinus Rythovius was de eerste bisschop van het bisdom Ieper. Het bisdom Ieper werd opgericht op 12 mei 1559, in het kader van de kerkelijke herindeling ten gevolge van het Concilie van Trente (1545-1563).
  - 16 Dit is brief 296 van de *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami / denuo recognitum et auctum* per P.S. Allen et H. M. Allen, tom. 1. Oxford 1906; in Nederlandse vertaling te vinden in *De correspondentie van Desiderius Erasmus*, deel 2 (brieven 142-297). Rotterdam 2004, nr. 296, aldaar 254-263.
  - 17 Sic; lees *Wernerus*. Nicolaas Wernerus was van 1496 tot zijn overlijden in 1504 prior van klooster Stein.
  - 18 Gedoeld wordt op het antwoordbriefje van Grunnius aan Erasmus op de lange brief (nr. 448) van Erasmus aan Grunnius in *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami / denuo recognitum et auctum* per P.S. Allen et H. M. Allen, tom. 2, Oxford 1910 (het antwoordbriefje is aldaar opgenomen op 312).
  - 19 Dat wil zeggen moeten zo lang verboden blijven totdat ze gekuist zijn door de Faculteit der Theologie van Parijs of Leuven.
  - 20 Martinus Dorpius 1485 (Naaldwijk) -1525 (Leuven). Behaalde een graad in de wijsbegeerte te Leuven. Humanist, maar voerde enige tijd oppositie tegen Erasmus; keerde echter later weer terug tot het gedachtegoed van Erasmus. Ondervond weerstand van de autoriteiten en werd door die druk voorzichtiger in zijn publicaties.
  - 21 Martinus Rythovius was de eerste bisschop van Ieper (aangesteld in 1561) na de kerkelijke herindeling ten gevolge van het Concilie van Trente (1545-1563).
  - 22 Antonius Perrenot, Kardinaal de Granvelle, was de eerste bisschop van Mechelen (1561-1582) na de kerkelijke herindeling ten gevolge van het Concilie van Trente.
  - 23 Franciscus Sonnius heeft zich tijdens het Concilie van Trente hevig beijverd voor de nieuwe bisdomindeling; hij werd zelf bisschop van het nieuwe bisdom Antwerpen.